

О. П. Бодак
*Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ*

**АРХІВНА СПАДЩИНА М.Ю. БРАЙЧЕВСЬКОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
ТА ПОШИРЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАТЬ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНСТИТУТУ РУКОПИСУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Розвиток сучасної історіографії характеризується значним підвищенням інтересу науковців до першоджерел минулого. І це не випадково, адже сьогодні, як ніколи раніше, відчувається нагальна потреба суспільства в переосмисленні та об'єктивному всебічному відтворенні тогочасних подій, а також у визначенні ролі окремих діячів у суспільно-політичному та культурному житті того часу.

Нині склалося уявлення про те, що історія історичної науки та поширення історичних знань не може бути повністю вивчена, спираючись лише на друковані праці вчених або друковані повідомлення про них в стилі наукової хроніки. Необхідне звернення до архівних матеріалів. Особливо багато дає ознайомлення з матеріалами особових фондів істориків – з підготовчими матеріалами до друкованих праць, щоденниками, листуванням тощо.

Одним з найбагатших та найцікавіших серед інших особових архівних фондів є фонд М.Ю. Брайчевського, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Архівна спадщина Брайчевського – це важливе джерело достовірної інформації про життєвий та творчий шлях вченого, його світогляд, наукові взаємини та родинні зв'язки.

М.Ю. Брайчевський – визначний український історик і археолог, доктор історичних наук, лауреат премії фонду Антоновичів, почесний професор Національного університету “Києво-Могилянська академія”, голова осередку Українського історичного товариства ім. М. Грушевського у Києві, дійсний член Вільної Української Ака-

демії наук у США, постать якого займає чільне місце серед плеяди українських науковців. Його наукові інтереси були настільки різноманітними, охоплюючи такі галузі гуманітарних наук, як етнографія, література, філософія, що ім'я цієї непересічної особи відоме не лише фахівцям-історикам, а й широкому загалу, який цікавиться історією та культурою українського народу.

М.Ю. Брайчевський, корінний киянин, народився 6 вересня 1924 р. Батько – Юліан Карлович – належав до української шляхти католицького віросповідання, все життя працював бухгалтером. Мати – Віра Архипівна – присвятила себе домашньому господарству, завдяки чому Михайло Юліанович, за його власними словами, “зміг вести творче існування і досягти тих наслідків, які мали місце реально” [ф. 320, № 13, арк. 9]*.

Становлення Михайла Юліановича як вченого розпочалося вже в студентські роки, коли в 1944–1948 рр. він навчався на історико-філологічному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Саме тоді він захопився вивченням стародавньої історії та археології. Великий вплив на молодого науковця справила і перша експедиція, очолювана визначним фахівцем слов'янсько-руської археології Б.О. Рибаківим, в якій він брав участь. Швидке зростання наукового потенціалу привело М.Ю. Брайчевського до думки про створення у Київському університеті Студентського наукового товариства, президентом якого він і був впродовж 1945–1946 рр.

З вересня 1945 р. Михайло Юліанович, не припиняючи навчання на стаціонарі, починає працювати художником-креслярем в Інституті археології Академії наук України. Після закінчення університету у 1948 р. стає молодшим науковим співробітником Інституту археології, а в 1955 р., успішно захистивши кандидатську дисертацію, – старшим науковим співробітником.

У 1960–1968 рр. М.Ю. Брайчевський працював в Інституті історії Академії наук України. Саме в цей час набула найбільшого розквіту наукова діяльність вченого. Крім написання монографій та статей, він був учасником багатьох творчих вечорів, зібрань, клубів, серед яких – знаменитий Клуб творчої молоді, який став осередком інтелігенції Києва. В цьому Клубі зустрічалися вчені й

* Надалі в дужках вказуватиметься тільки номер одиниці зберігання і, при необхідності, номер аркуша.

публіцисти – І. Дзюба, О. Апанович, І. Світличний; поети й письменники – І. Драч, В. Стус, Л. Костенко; художники – Г. Севрук, Ю. Якутович та багато інших видатних особистостей. Спілкування з ними, безперечно, сприяло збагаченню наукового потенціалу Браїчевського.

У 1968 р. Михайла Юліановича – провідного вченого Інституту історії – звільняють з роботи (начебто через скорочення штатів). Звичайно ж, причиною була не наукова неспроможність фахівця, а навпаки, його бурхлива наукова та громадська діяльність, гострі принципи виступи, що виходили за межі “дозволеного”.

Головною причиною звільнення стала написана навесні 1966 р. праця під заголовком “Приєднання чи возз’єднання?” [176]. Цей блискучий зразок наукової аналітики, в якому було піддано нищівній критиці міф про нездатність українського народу до самостійного державотворення і споконвічне прагнення його до злиття з російським народом, приніс М.Ю. Браїчевському всесвітню відомість. З цієї праці ми бачимо, що Михайло Юліанович у ті важкі часи не пішов на співпрацю з комуністичним режимом, у зв’язку з чим був змушений витримати жорстокі поневіряння. Він став для української інтелігенції символом правдивого патріота батьківщини, який кинув виклик партійним історикам – фальсифікаторам історії України. Критикуючи “Тези до 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654–1954)”, схвалені ЦК КПРС, Браїчевський писав: “... історія України дістала дуже своєрідну інтерпретацію. Виходило, що протягом багатьох століть український народ боровся головним чином... проти власної національної незалежності. І що, отже, всі ті, що кликали його на боротьбу за національну незалежність, були... найлютішими ворогами українського народу. Всі конкретні явища в історії України – події, тенденції, діяльність окремих осіб і самі ці особи – все оцінювалося під кутом зору не класової, соціальної суті, а їхньої позиції щодо Росії”¹.

Поява цієї блискучої статті стала визначною подією в українській науці і культурі, відігравши надзвичайно важливу роль в самоусвідомленні українців.

У 1970 р. М.Ю. Браїчевський повертається до Інституту археології, стає старшим науковим співробітником Київської постійно діючої експедиції як спеціального відділу з вивчення та збереження стародавніх пам’яток Києва та його околиць. Вчений розгорнув енергійну діяльність зі створення та публікації щорічника

експедиції “Київська старовина”. Після початку нової хвилі репресій проти всього прогресивного, проти української науки взагалі видання “Київської старовини” було закрито. Михайла Юліановича знову звільняють з роботи – він, за офіційною версією, не витримав конкурсу на посаду старшого наукового співробітника. “І знову будь-яка згадка про вченого чи посилення на його роботи стають суворо забороненими. Так, з продажу було вилучено ілюстровану карту стародавнього Києва X–XIII ст. лише за те, що там була згадка про одну з його праць. Було заборонено продаж ленинградської збірки на честь 70-річчя М.К. Каргера – через статтю І. Шаскольського, в якій побіжно, і навіть критично (!), згадувалася одна робота Брайчевського”².

Після багатьох років самостійної дослідницької діяльності, вимушеного писання “в стіл”, М.Ю. Брайчевський в 1978 р. поновлюється на роботі в Інституті археології.

У 1989 р. М.Ю. Брайчевський захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук. Цей захист був запізнілим офіційним визнанням заслуг вченого перед історичною наукою. Він проходив у формі наукової доповіді “Східні слов’яни у I тисячолітті н. е.” [53], яка узагальнювала авторську концепцію розвитку східного слов’янства, викладену у шести монографіях та численних статтях.

На початку 90-х років Брайчевського обирають професором Києво-Могилянської академії.

Помер М.Ю. Брайчевський 23 жовтня 2001 р. у Києві. Проте нащадкам залишився надзвичайно великий науковий та творчий доробок визначного вченого, а також численна кількість матеріалів стосовно його громадської та культурної діяльності.

На жаль, за життя М.Ю. Брайчевський опублікував лише частину своїх праць, значна частина залишилася у рукописах, та й ті, що були опубліковані у 60-х роках, нині малодоступні для сучасних науковців. Тому виняткове значення для історико-біографічного дослідження особистості вченого та його вагомий внесок до надбань української науки і культури має особовий архівний фонд М.Ю. Брайчевського, до складу якого входять творчі та наукові матеріали, які сам фондоутворювач у 1992 р. передав у дар відділу рукописів (нині – Інститут рукопису) Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Фонд має № 320. Першочергово фонд налічував 1769 од. зб. У зв’язку з тим, що архів доповнився мате-

ріалами, які передав до Інституту рукопису спадкоємець фондоутворювача Ю.В. Кухарчук, у фонді зберігається 2583 од. зб. Хронологічні рамки фонду – 1940–2000 рр.

При науково-технічній обробці фонду були виділені такі основні групи документів:

1. Біографічні матеріали;
2. Наукові та творчі матеріали;
3. Рецензії;
4. Матеріали громадської та службової діяльності;
5. Листування;
6. Ілюстративні матеріали;
7. Матеріали з дарчими написами;
8. Фотографії;
9. Матеріали інших осіб.

Архів зберігає незначну кількість біографічних матеріалів М.Ю. Брайчевського, серед яких – копії диплома про вищу освіту та дипломів кандидата наук і доктора наук, характеристика, матеріали, що стосуються балотування на звання члена-кореспондента АН УРСР, а також грамоти та подяки за великий внесок у розвиток науки та культури [1–12]. Але найбільший інтерес для дослідників представлятимуть спогади Михайла Юліановича, зібрані під узагальненою назвою “Нотатки з минулого”[13]. У них глибоко, часом навіть з іронією, аналізуються події, свідком яких він був.

М.Ю. Брайчевський є одним з провідних учених у галузі слов'яно-руської археології та історії. Він зробив вагомий внесок у дослідження процесів історичного розвитку східнослов'янського суспільства від часів розкладу первіснообщинного ладу до епохи пізнього феодалізму. Вчений є одним з творців сучасної концепції етногенезу слов'ян та становлення східнослов'янської державності, раннього часу формування феодалізму на Русі.

Найбільшу увагу М.Ю. Брайчевський приділяв трьом головним аспектам розвитку східнослов'янського суспільства протягом I тис. н. е.: формуванню східнослов'янського етносу, його соціально-економічному та духовному розвитку. Для розробки цих генеральних проблем вчений залучив та систематизував величезну кількість археологічних, писемних, нумізматичних, антропологічних та лінгвістичних джерел, висвітлив багато конкретних питань, пов'язаних з поглибленим вивченням джерел або їх узагальненням.

Ученому належить пріоритет у постановці та розробці таких

важливих питань, як економічний аспект проблеми черняхівської культури; проблеми етнічного та соціально-економічного розвитку східних слов'ян напередодні створення державності; час виникнення феодалізму на Русі, аналіз ідеологічного розвитку Русі, пов'язаного із проникненням християнства; проблеми розвитку українських земель у післямонгольський період тощо.

Результати досліджень М.Ю. Брайчевського викладені у 18 монографіях та розділах фундаментальних колективних праць, таких як: “Нариси стародавньої історії УРСР” [35], “Історія Української РСР” [43], “Історія селянства УРСР” [31], “Історія українського мистецтва” [30], “Історія Києва” [24].

Навіть простий перелік ґрунтовних монографічних досліджень ученого вражає своєю багатогранністю та титанічною працею над історичними першоджерелами та археологічними матеріалами. Це – “Анты (восточнославянское протогосударство II–VIII вв.)” (1959) [18–22]; “Пастырское городище (уникальный памятник VII–VIII вв.)” (50-ті роки XX ст.) [25–27]; “Коли і як виник Київ” (1963) [32]; “Біля джерел слов'янської державності” (1964) [33]; “Походження Русі” (в рукописному варіанті – “Формування давньоруської народності”) (1966) [37]; “Культура Русі XII–XIII ст.” (1967) [38]; “Автор “Слова о полку Игореве” (1969) [40], яка лише нещодавно вийшла друком; “Дело об убийстве Бориса и Глеба” (1976) [44]; “Суспільно-політичні рухи в Київській Русі” (1980) [48]; “Днепровское лесостепное левобережье в VII–VIII вв. (волынцевская культура)” (1983) [50]; “Утвердження християнства на Русі” (1988) [52], за яку в 1993 р. вчений був удостоєний престижної премії фонду Антоновичів.

У 1988 р. на сторінках журналу “Київ” з'являється публікація відродженої пам'ятки IX ст. – “Літопису Аскольда” [54], виокремленого з “Повісті минулих літ”. Головна думка автора полягала в тому, що християнізація Русі за часів Аскольда хоч і не зовсім замовчувалася, проте її значення для розвитку Русі надто применшувалося. М.Ю. Брайчевський вважав, що багато свідчень “Літопису Аскольда” було відредаговано для звеличення інших князів, перш за все, – Володимира. Аргументуючи свій висновок, історик шляхом ретельного аналізу літописних текстів виділив уривки, що могли походити з первинного “Літопису Аскольда”, і запропонував його реконструкцію. Михайло Юліанович говорив: “Нам треба пильно, по-науковому прочитати власне “Повість”, щоб відвіяти

зерно від полови й побачити, де талановита рука Нестора, а де походило перо свавільного редактора, отоді ми з цілковитою впевненістю засвідчимо: це – Несторове, це – його думки, це – його відкриття”³.

У 1993 р. виходить друком його “Конспект історії України” [55] – тезовий виклад цього курсу, де цілісно і логічно подається історія України від найдавнішого часу до наших днів.

У фонді М.Ю. Брайчевського також зберігаються такі його монографії, як “Скарби знайдені і незнайдені” (1992) [56]; “Вступ до історичної науки” (1995) [57]; “Походження слов’янської писемності” (1998) [58]; “Аскольд – цар київський (Русь в середині IX ст.)” (б.д.) [60–61]; “Русь і Хозарія” (б.д.) [66–67]; науково-популярний нарис “Стародавні східні слов’яни” [47], а також 2 путівники – архітектурний путівник-довідник “Київ” (у співавторстві з О.Ф. Рибіною) (1981) [49] і путівник по місту та історико-культурному заповіднику “Переяслав-Хмельницький” (у співавторстві з М.І. Сікорським) (1984) [51].

На увагу заслуговує підручник “Основы марксистской философии” [65], в якому автор висвітлює основні теоретичні проблеми марксистської філософії. Це видання було представлено на конкурс підручника з філософії, оголошений Московським видавництвом соціально-економічної літератури: “... нам необхідний підручник для тих, хто вперше береться за вивчення філософії в гуртках або шляхом самостійного вивчення” [2014, арк. 1].

Значний інтерес становлять наукові статті та замітки вченого, яких у фонді зберігається майже 400. Серед них можна назвати “Дещо про знахідки римських монет на території УРСР” (1948) [71], “К вопросу об имущественном и классовом расслоении населения Днепро-Днестровской лесостепи в 1-ые века н.э.” (1948) [75], “К вопросу о вероятной длительности функционирования кладбищ времени полей погребений” (1948) [76], “Поляне в их отношении к другим племенам восточных славян” (1948) [77], “Антський період в історії СРСР” (1950) [92–93], “Пастирське городище” (1950) [98–101], “Древнеславянское святилище в с. Ивановцы на Поднестровье” (у співавторстві з В.Й. Довженоком) (1952) [118–119], “Некоторые археологические памятники борьбы восточных славян с Римом в III–V вв. н.э.” (1956) [138], “Етнічна приналежність черняхівської культури” (1956) [137], “К постановке готской проблемы” (1961) [150], “Етногенез та історична

наука" (1964) [163], цикл статей "Археологія і кібернетика" (1968–1971) [182–185], "Іпатський літопис" (1968) [188], "Готи в Причорномор'ї (до постановки проблеми)" (1971, 1988) [206–207], "Перші договори Русі з греками" (1978) [236–238], "Максим Берлінський та його "Історія міста Києва" (1990) [289] та багато інших.

Праці вченого стали суттєвою складовою частиною сучасної історичної та археологічної науки в галузі вивчення східних слов'ян та Київської Русі. Звичайно, деякі його положення та гіпотези зазнали у ході подальших досліджень доповнень чи поправок, існують і певні розбіжності щодо оцінок конкретних культурно-історичних явищ. Проте і такі гіпотези вченого стали доброякісним підґрунтям для подальшого розвитку науки. Адже вони відносяться до тих фундаментальних ідей, повз які майбутні дослідники пройти не зможуть.

Та лише найближче оточення Михайла Юліановича знало його ще й як талановитого поета. Багатьом поетичним творам Брайчевського притаманне виразне історико-філософське звучання. Більшість літературно-мистецьких творів видатного вченого так і залишилися в рукописах. За життя М.Ю. Брайчевського вийшли друком лише поема "Григорій Сковорода" та деякі його "притчі". І лише в 2003 р., вже після смерті вченого, коштом його рідні була видана невелика збірка його поетичних творів "Часу круговерть". Увагу привертають поеми "Григорій Сковорода" (1965) [448], "Кошовий Іван Сірко" (1964–1965) [447], "Гориславич" (б.д.) [458], "Книга притч" (1967–1968) [451], вінок сонетів на тему "Слова о полку Ігоревім" (1988) [457], низка поезій [442, 443–445] та переклади з німецької, польської та російської мов творів таких видатних поетів, як Готфريد-Август Бюргер, Адам Міцкевич, Микола Гумільов [450, 455, 460].

В особовому архівному фонді М.Ю. Брайчевського зберігається численна кількість неопублікованих матеріалів з літературно-мистецького доробку вченого. Інтерес для дослідників становитимуть поема "Галина" (1944) [436], балада "Поле Гастингса" (1940) [435], низка шведських та китайських сонетів [439, 441], білини з українського народного епосу [453], есе про український живопис [459], а також велика кількість фейлетонів та шаржів [437, 438, 452, 456]. Зберігаються у фонді декілька розділів незакінченого художньо-історичного твору [710]. На жаль, назву його встановити не вдалося. Також у фонді міститься праця під назвою "Дві

таємниці Едвіна Друда” (1966) [36]. У ній автор дає своє бачення розв’язки незакінченого роману Чарльза Діккенса “Таємниця Едвіна Друда”.

Той, хто звернеться до художніх творів ученого, одразу відчує атмосферу певної історичної доби, зануриться в круговерть її подій і образів. Втім у поетичних творах М.Ю. Браїчевського, на відміну від прозових, події й імена є лише зовнішньою оболонкою, змістом якої є духовний світ. Лише ця субстанція є для нього єдиною одиницею виміру і для минулого, і для сьогодення, і для майбутнього.

Цікавою є спроба М.Ю. Браїчевського пов’язати мистецтво та науку. Про це свідчать його наукові статті, а саме “Т.Г. Шевченко і археологія” (1963) [162], “Глиняні картини Галини Севрук” (1983) [253–254], “Думки на вернісажі” (1966) [175], “Альбрехт Дюрер і проблема українського ренесансу” (1971) [205], “До 200-річчя Артема Веделя” (1967) [179] та ін.

М.Ю. Браїчевським було написано чимало краєзнавчих проєктів. У його особовому фонді дослідників зацікавлять такі, як “Парк-музей “Старий Київ” (1970) [462], “Екскурсія по старому Києву” (1972) [464], “Острог – Кременец – Дубно” (б.д.) [471], “Переяслав-Хмельницький” (б.д.) [472], “По Западній Подолії” (б.д.) [473], “По Шевченковському краю” (б.д.) [474] та ін.

Михайло Юліанович був учасником великої кількості конференцій. Це підтверджується тим обсягом доповідей та тез доповідей, що зберігаються у фонді. Загальна кількість рукописів доповідей складає понад сотню. Серед них можна назвати “Деякі спостереження над картою монетних знахідок I тисячоліття н. е. на території України” (1947) [478], “Шевченко – археолог” (1964) [491–492], доповідь на Установчому з’їзді Товариства охорони пам’яток історії та культури (1966) [493], “Про інтерпретацію так званого “давньоруського Ізяславля” (1971) [499–500], “Проблема інваріантності метакомплексу археологічної культури” (1980) [503–504], “Перша писемна згадка Чернігова у зв’язку з проблемою формування міста” (1985) [517–518], “Проблема структурного вивчення черняхівської культури” (1990) [532–535] та багато ін.

Протягом всього свого життя М.Ю. Браїчевський бере діяльну участь у ряді археологічних експедицій. Про це свідчать матеріали, пов’язані з роботою у Переяславській, Кременчуцькій, Київській експедиціях, експедиціях у Дубно-Кременецькому регіоні, розкопок у селах Ромашках, Івахніках, Зарубинцях, Новосілках, Пастир-

ському, а також у містах Полтаві та Черняхіві: щоденники, облікові картки, нотатки, списки знахідок, фотографії розкопок та ілюстративні матеріали [583–614].

В архіві зберігаються списки друкованих праць М.Ю. Брайчевського за 1959–1964 рр., 1979–1986 рр., 1950–1989 рр., 1986–1990 рр., 1988–1992 рр. [615–621]. Вони ще раз засвідчують, що далеко не всі праці вченого виходили друком. На це є ряд причин. Учений не мав можливості друкуватися через свою принципову позицію – він не визнавав певних радянських концепцій та історичних термінів.

Завдяки численним підготовчим матеріалам до наукових праць, зокрема анотаціям, порівняльним характеристикам, випискам з давньоруських джерел, бібліографіям, передмовам, планам, чернеткам [622–739] тощо, ми бачимо, наскільки копіткою була робота вченого над своїми працями. Іноді для того, щоб написати статтю обсягом 10 арк., автор збирав декілька сот аркушів підготовчих матеріалів.

Серед матеріалів архіву окрему групу складають рецензії: як М.Ю. Брайчевського на праці інших осіб, так і рецензії різних авторів на праці самого фондоутворювача.

До думки вченого прислухалися не лише колеги-історики та археологи, а й фахівці багатьох інших галузей науки і культури. Його глибокі, нестандартні рецензії на різні за тематикою твори (від наукових, філософських та мистецтвознавчих до детективів і фантастики) були найкращою рекламою авторам: “раз Брайчевський відзначив книгу, значить вона заслуговує на увагу”⁴.

Серед відгуків, що зберігаються в Інституті рукопису та заслуговують на увагу дослідників, можна виділити рецензії на праці таких визначних науковців та письменників: В.Й. Довженко “Землеробство Древньої Русі” (1961) [742], І.С. Винокура “Славянские древности Восточной Вольни” (б.д.) [822], В.П. Петрова “Етногенез слов’ян” (1968) [755], П.П. Толочка “Історична топографія стародавнього Києва” (1970) [757] та “Давньоруське феодальне місто” (1988) [767], Л. Винара “Відродження української національної історіографії в Україні” (б.д.) [788], О.М. Апанович “Запорізькі козаки та Київ” (б.д.) [857], В.О. Голобуцького “Запорізьке козацтво” (б.д.) [844], Д.І. Бліфельда “На захист Псевдомаврикія” (б.д.) [813], Т.І. Франка “Обабіч ери” (б.д.) [819], П.Ю. Загребельного “Слово про Київ” (б.д.) [806], З. Косідовського “Коли

сонце було богом” (1961) [743], Ю. Мушкетика “Той, що народжує богів” (б.д.) [848], В.Д. Отамановського “Борьба медицины с религией в древней Руси” (б.д.) [820], Л. Осики “Етюди про Врубеля” (б.д.) [812].

Праці ж самого М.Ю. Брайчевського були високо оцінені відомими вченими. У фонді зберігаються відгуки та рецензії таких видатних особистостей, як І. Крип'якевич (рецензія на монографію “Коли і як виник Київ” (1963) [870]), професор І. Винокур (відгук на докторську дисертацію “Східні слов'яни в I тисячолітті н.е.” (1989) [878]), член-кореспондент АН УРСР Ф. Шевченко (відзив на автореферат докторської дисертації “Східні слов'яни в I тисячолітті н.е.” (1989) [880]) та ін.

Протягом свого життя М.Ю. Брайчевський займав велику кількість посад: член Вченої ради Інституту археології, член Спеціалізованої вченої ради Інституту археології НАН України по захисту докторських дисертацій, дійсний член Вільної Української Академії наук (США), почесний професор Києво-Могилянської академії, член Надзірної ради Києво-Могилянської академії, голова Київського осередку Українського історичного товариства (США), член редколегії, заступник головного редактора журналу “Український історик” (США), член редколегії журналу “Розбудова держави”, член редколегії альманаху “Золоті ворота”, член громадської інспекції при Правлінні українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, член науково-консультативної комісії по відбудові пам'ятників архітектури.

Документи, що свідчать про перебування вченого на цих посадах, складають у фонді окремий розділ – “Матеріали громадської та службової діяльності” [895–1239].

М.Ю. Брайчевський активно виступав на захист пам'яток історії та культури України: Києво-Печерської лаври, Видубицького монастиря, будинку колишньої Києво-Могилянської академії, Червоної площі та ін.

У 1966 р. Михайло Юліанович, стурбований станом пам'яток історії, разом з іншими такими ж ентузіастами порушив питання про створення Товариства охорони пам'яток історії та культури України. В той час, коли радянська влада намагалася знищити архітектурні пам'ятки як “буржуазний хлам”, створення такого Товариства було вкрай необхідним. Г. Івакін у передмові до збірника наукових праць М. Брайчевського писав: “Брайчевський був од-

ним з натхненників і активних учасників інвентаризації пам'яток архітектури старого міста, в результаті якої було виявлено та врятовано від знищення чимало перлин старої архітектури, історичної "фонової" забудови, кожна споруда якої цікава вже тим, що відтворює певний зріз історії міста"⁵.

Матеріали, які стосуються діяльності Товариства, складають окрему групу в особовому фонді Брайчевського. Серед них можна назвати такі документи: матеріали щодо будівництва на території Київського братства Академії Вищого військово-морського політичного училища (1967–1968) [917–919, 923–929], створення в місті Києві історико-археологічного комплексу – парк-музей "Стародавній Київ" (1970–1980) [944–959, 962, 964, 1115], реконструкції Червоної площі (1972–1980) [968–984], Золотих воріт (1978) [1016–1018, 1024], історичної частини Подолу м. Києва (1982–1984) [1040–1056, 1061–1064, 1070, 1073–1080], створення музею-заповідника "Киево-Могилянська академія" (1987) [1098–1111]; матеріали щодо заходів для подальшого поліпшення справи охорони пам'ятників історії та культури (1977–1982) [1001–1013]; список пам'ятників архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави (1971) [1000] тощо.

У фонді зберігаються матеріали про презентацію книги Михайла Брайчевського "Вибрані твори", яка відбулася 26 листопада 1999 р. у Музеї історії Києва, а також про відзначення 75-річного ювілею одного з найвидатніших сучасних українських археологів та істориків.

Михайло Юліанович надавав великого значення листуванню як документальному джерелу, зокрема переписці вчених, оскільки вона є вагомим додатком до їхньої біографії, до історії освіченості, до історії науки взагалі. Можливо саме тому значну частину архіву Брайчевського складає приватне листування [1240–2472]. Епістолярій вченого буде надзвичайно цікавим не лише для біографістів М.Ю. Брайчевського, а й для широкого загалу, адже "в предметах читання немає нічого більш цікавого, більш зворушливого за читання листів, що збереглися після людей, які мають право на нашу повагу. Листи – це саме життя, яке захоплюєш по гарячим слідам"⁶.

Епістолярна спадщина М.Ю. Брайчевського – історично сформований цілісний комплекс джерел, об'єднаних єдністю походження та соціального функціонування, що відзначається значним обсягом, гарним збереженням, багатою епістолярною культурою та яскра-

вістю особистостей кореспондентів, серед яких – видатні діячі науки, культури, суспільної думки України.

В одному з листів до дружини Мельник Ірини Миколаївни ми знаходимо філософсько-іронічні роздуми Михайла Юліановича на тему епістолярної творчості: “Признаться, из всех видов литературного творчества эпистолярный жанр всегда казался мне наиболее трудным и вызывал наименьший энтузиазм. И действительно, чувствуя необходимость приступить к сочинению письма, всегда сталкиваешься с проблемой, о чем писать – в нашей жизни, в конце концов, не так уж богатой выдающимися и яркими событиями. Я всегда испытываю чувство неподдельной зависти по отношению к людям, умеющим без особых усилий и хлопот исписывать целые страницы, не говоря при этом по существу ничего и заполняя их глубокомысленными откровениями, вроде: “а во вторник утром у нас был дождь...” или “а еще кланяется Вам двоюродная бабушка Аполлинария Никандровна...”

Есть, правда еще один хороший способ писать письма: это – задавать вопросы. Следуя этому рецепту, можно было бы поинтересоваться, как поживает будущее чудо железобетона в Останкино, и что происходит на известной площадке между детскими яслями и тополевой рощей на Сырце, и как самочувствие любезного Вашему сердцу Заварова, и удалось ли Вам занять призовое место в первенстве 6-ой мастерской по архитектурно-строительной гребле и т. д., и т. п.

Но, думается, письма вообще изобретены человечеством главным образом для того, чтобы сочиняющий таковое напомнил о своем существовании и дал понять, что он, в свою очередь, не забыл своего адресата. Для этого достаточно самого факта посылки письма, но, право, как-то неловко отправлять пустой конверт, вызывая этим изумление и рискуя быть понятым совершенно превратно” [1332, арк. 1].

Листування вченого представлене у фонді особистими, офіційними та діловими листами як, власне, Брайчевського-кореспондента, так і Брайчевського-адресата. Значну частину цієї колекції складає офіційне листування [1935–2415].

Це, насамперед, листування з різними редакціями та видавництвами з приводу творчого доробку вченого. Серед них: часопис “Нова генерація” [1729], “Вестник Древней Истории” [1961, 1962, 2002–2008], “Вісник АН УРСР” [1963]; журнали “Вопросы исто-

рии” [1964–1965], “Преподавание истории в школе” [1966], “Советская этнография” [1967], газета “Літературна Україна” [1956]; редакції “Кратких Сообщений ИИМК АН СССР” [1968–1972] та “Української Радянської Енциклопедії” [2029–2055]; видавництво художньої літератури “Дніпро” [2017] та Видавництво соціально-економічної літератури [1935, 2014–2016], учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа” [1936], видавництво Польської Академії наук “Ossolineum” [2012] тощо.

Окрему групу у фонді становлять запрошення взяти участь у різноманітних конференціях. Причому, установи, що проводили ці конференції, нерідко знаходилися не тільки за межами Києва, а й за межами України, наприклад у Польщі, Румунії, Росії, Німеччині, Франції, Італії.

Дослідників також зацікавить листування видатного історика з численними музеями в Польщі, Чехословаччині, Німеччині та інших країнах [2399–2407].

Певний науковий інтерес становлять листи до М.Ю. Браїчевського видатних діячів науки та культури ХХ ст., таких як І. Крип'якевич [1624–1627], І. Світличний [1743–1744], Г. Севрук [1745–1746], О. Апанович [1448–1450], М. Коцюбинська [1619], Т. Франко [1860], колеги по науково-дослідницькій діяльності – В. Кропоткіна [1628–1631], Б. Рибаківа [1730–1731], С. Сороки [1806–1826], Е. Симоновича [1763–1790], А. Формозова [1855–1860] та багатьох інших.

Адресатів поєднують і близькість науково-дослідних інтересів, і суспільно-політичні погляди, і товариська симпатія.

Аналізуючи сотні листів М.Ю. Браїчевського до визначних особистостей української історії, культури, до численних працівників науки та освіти, відкриваємо немало важливих сторінок з історії розвитку історичної думки, організації наукової, викладацької, просвітницької діяльності, настроїв та умов життя цієї групи української інтелігенції.

Епістолярна спадщина М.Ю. Браїчевського не обмежується листуванням лише з українськими вченими.

На увагу дослідників заслуговує листування з російськими, болгарськими, польськими, німецькими, французькими, англійськими вченими про обмін науковими працями, допомогу в пошуках рукописних матеріалів в архівосховищах, проведення симпозіумів та конференцій, участь у написанні колективних праць та інших. Серед них – Голова Українського Історичного Товариства та історико-

філософської секції Української Вільної Академії Наук у США Любомир Винар [2018], директор Інституту історії матеріальної культури Польської Академії наук Вітольд Хенсель [2392–2397, 2412, 2413], президент Меморіальних Лекцій Василя Курилика при Торонтському Університеті Ігор Бардин [1987], професор Іллінойського Університету в США Дмитро Штогрин [2363, 2387, 2388], ректор Українського Вільного Університету в Мюнхені Теодор Богдан Цюцюра [2409] та багато інших.

Особисте листування [1240–1934] вченого є ніби продовженням офіційного: читаєш і розумієш, що пише людина, життя якої повністю підпорядковане науці. Ці листи розповідають про роздуми з приводу археологічних експедицій, копітку роботу по написанню наукових праць, плани про подальшу наукову та дослідницьку діяльність. Серед родинного епістолярію пильної уваги заслуговують листи Михайла Юліановича до дружини Мельник Ірини Миколаївни [1330–1346]. Поетичність висловів-звернень до дружини розкриває багатий внутрішній світ Михайла Юліановича. З цих листів ми довідуємося про різноманітні сімейні традиції родини Браїчевських. А також поряд з біографічними відомостями ці документи відзначаються філософськими роздумами Браїчевського над подіями, учасником яких він був безпосередньо.

Також у фонді під рубрикою “Листування інших осіб” зберігаються листи членів родини Браїчевських, зокрема дружини та сина фондоутворювача [2416–2472].

Серед матеріалів архіву на увагу заслуговують образотворчі матеріали, насамперед зарисовки археологічних розкопок [2473–2474].

У фонді М.Ю. Браїчевського міститься велика кількість праць інших авторів [2475–2583]: М. Берлінський. “Історія міста Києва” [2480], С. Браїчевський. “Структуралізм історичного процесу” [2482], І. Світличний. “Слово про Ігореву січ” [2557], О. Сухобоков. “Днепровское лесостепное левобережье в VIII–XIII вв. (по материалам археологических исследований 1968–1988 гг.)” [2571], М. Мельник. “Життя, віддане народу (спогади старого більшовика)” [2536] та ін.

Більшість рукописів містять автографи авторів та дарчі написи М.Ю. Браїчевському.

Дослідження особового архівного фонду М.Ю. Браїчевського заповнить прогалину в науковій літературі, розкриє нові аспекти історії України, дасть можливість по-новому оцінити внесок видатного представника української науки та культури.

Вже під час написання цієї статті стало відомо, що незабаром особовий архівний фонд М.Ю. Брайчевського поповниться численними новими матеріалами. Про них буде повідомлено у наступних публікаціях.

¹ *Брайчевський М.* Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції // Вибрані твори. – Нью-Йорк ; К., 1999. – С. 498.

² *Івакін Г.* Слово про історика // Там само. – С. 20.

³ *Шудря М.А.* Се же хочю сказати... – ІР НБУВ, ф. 299, № 483, арк. 9.

⁴ *Кухарчук Ю.* Філософія часу від Михайла Брайчевського // Брайчевський М. Часу круговерть. – К., 2003. – С. 5.

⁵ *Івакін Г.* Указ. пр. – С. 14.

⁶ *Бережков М.Н.* Обзор источников (мемуары и письма). – ІР НБУВ, ф. XXIII, № 4, арк. 3.